

Поліха Л.Я.

викладач, відділення журналістики,
Ужгородський національний університет

ВИЯВ «МИСТЕЦТВА І РЕМЕСЛА» У ДИЗАЙНІ КАЛЕНДАРІВ ТА ЖУРНАЛІВ ЗАКАРПАТТЯ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. На основі аналізу обкладинок часописів початку ХХ ст. у статті виявляються характерні риси та особливості напрямку «мистецтво і ремесло» у періодичних виданнях Закарпаття.

Ключові слова: мистецтво і ремесло, графічний дизайн, періодичні видання, Закарпаття.

Аннотация. Полиха Л.Я. Проявление «искусства и ремесла» в дизайне календарей и журналов Закарпаття начала ХХ века. На основе анализа обложек журналов начала ХХ в. в статье обнаруживаются характерные черты и особенности направления «искусство и ремесло» в периодических изданиях Закарпаття.

Ключевые слова: искусство и ремесло, графический дизайн, периодические издания, Закарпатье.

Annotation. Polikha L. Expression of “arts and crafts” in design of Transcarpathian calendars and magazines at the beginning of 20th century. The article reveals typical features and peculiarities of “arts and crafts” trend in Transcarpathian periodicals and is based on the analysis of periodicals covers at the beginning of the 20th century.

Keywords: arts and crafts, graphic design, periodicals, Transcarpathian.

Постановка проблеми. Проблема порушена у статті, полягає у виявленні стилістичних процесів у графічному дизайні ЗМІ України початку ХХ століття.

Зв'язок роботи з важливим науковими або практичними завданнями. Статтю написано відповідно до плану комплексної наукової теми відділення журналістики Ужгородського національного університету «Становлення української національної преси: проблеми історії, мови та теоретико-практичної новачії» зокрема, з її підрозділом «Дизайн друкованих ЗМІ».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «История журнального дизайна» російської дослідниці О. Рожновой [4] — це єдина книга на пострадянському просторі, присвячена стильовим процесам у графічному дизайні періодичних видань, зокрема журналу. Авторка лаконічно і точно, на основі багатого ілюстративного матеріалу показала розвиток журнальної форми. Значно більше інформації можна почерпнути з літератури, присвяченої загальній історії графічного дизайну. Зокрема, у монографії С. Серова «Стиль в графічному дизайні. 60-80 роки» досліджено проблеми стилю на прикладі робіт радянських дизайнерів і майстрів зі східної Європи [5]. Серед англومовних джерел варто відзначити «Graphic Style. From Victorian to Post-Modern» Стівена Хеллера та Сеймура Кваста (1988) [8] і «Graphic Design. A Concise History» Річарда Холліса (2001) [9]. Питанням сучасного графічного дизайну присвячені також окремі статті в журналі [кАк] [2; 6; 7].

Мета роботи. На основі аналізу ілюстративного матеріалу показати особливості напрямку «мистецтво і ремесло» у закарпатській періодиці.

Результати досліджень. Матеріали статті можуть бути використані при проведенні лекційних та практичних занять з дисципліни «Верстка та дизайн» у студентів дизайнерських і журналістської спеціальностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці ХІХ століття у Великобританії виник напрямок «мистецтво і ремесло», головним ідеологом якого був англійський дизайнер Вільям Моріс. Як реакція на індустріалізацію, «мистецтво і ремесло» проповідувало традиційне ремісниче виробництво. Тільки на первинній обробці сировини дизайнери цього руху могли використовувати машини. «Витвори прихильників руху «мистецтво і ремесло» вирізняла зовнішня простота, лаконічність форм, прагнення творців гармонійно поєднати форму, функціональність та декор» [1, с. 24]. «Мистецтво і ремесло» стало найменуванням стилістичного напрямку, яке проявилось в архітектурі, дизайні меблів, тканин, садів, кераміці, книжкової графіки тощо. Згодом цей напрямок завоював популярність у всій Європі й став предтечею модерну.

Основні риси «мистецтва і ремесла» в графічному дизайні ЗМІ: чітко структурована орнаментальна рамка, яка тримала усю композицію, тонування фону, відсутність сюжетного наповнення зображень.

Напрямок «мистецтво і ремесло» надало видавничій справі художнього звучання. «Мистецтво і ремесло» — два поняття, що заклали основи дизайну. Для періодичних видань (як і для інших утилітарних речей) подібне поєднання стало визначальним фактором. ЗМІ, крім інформативності, є носіями й естетичних якостей. «Ставлення до журналу як до об'єкту естетичної насолоди вперше знайшло відображення у спеціалізованих виданнях з мистецтва кінця ХІХ століття. При цьому журнал став не просто предметом,

Надійшла до редакції 09.03.2011

що має художню цінність, але в першу чергу засобом широкого розповсюдження естетичних і стилістичних смаків художників. Показово, що починаючи з кінця XIX століття, практично кожна художня група намагалась випустити свій журнал як найбільш доступний засіб пропаганди нової ідеології, актуальних художніх тенденцій та прийомів» [4, с. 31]. На Закарпатті таких журналів не було, натомість молодіжні та культурницькі журнали демонстрували розвиток різних художніх стилів. Течія «мистецтво і ремесло» у періодиці краю представлена досить широко. Найяскравіше ознаки цієї течії виявлені в обкладинках календарів. Вони вирізняються тим, що нагадують титули середньовічної книги, — композиція збудована на центральній осьовій симетрії, в орнаменті рамки використана рослинна тематика тощо.

Типовими взірцями течії «мистецтво і ремесло» є «Народний календарь» (1932 р.) (рис. 2), «Календар «Просвіта» (1934 р.) (рис. 1). Повторюваний античний орнамент, уміщений у прямокутну форму, складається з тюльпаноподібного елемента з різними завитками. У кутках рами візерунок дещо міняється. У варіанті «Народного календаря» рама ускладнена виходом візерунка до цифр «1932» та орнаментальною кінцівкою, розташованою під цифрами року.

У дизайні календарів: «Юбилейный иллюстрированный календарь» (1928 р.) (рис. 3), «Народный календарь» (1944 р.) (рис. 4) та «Народный календарь Просвѣты» (1928 р.) (рис. 5) використано орнамент та зображення архітектури. Автором першого є художник М. Кричевський. В обкладинці «Юбилейного иллюстрированного календаря» рослинний орнаментальний горизонтальний мотив підтримують по обидва боки дві колони. Центральна осьо́ва композиція зав'язана на двох колах, що вміщують пейзажі Ужгорода. На верхньому зображено Ужгородський замок, на нижньому — ужгородську вулицю.

Виданий у Будапешті «Народный календарь» вирізняється способом подачі орнаменту. Рослинно-тератологічний візерунок виконує роль тла, на якому розміщено назву, фото і рік видання календаря. Крім того, цікавою є сама подача орнаменту у вигляді витинанки. Його кольорове рішення — це поєднання коричневого та зеленого. Центральне фото зображає будівлю парламенту на березі ріки в Будапешті. У правому нижньому кутку є авторський підпис, який, на жаль, важко ідентифікувати.

Ужгородське товариство «Просвѣта» в 1928 р. святкувало новосілля. Проект, розроблений архітектором А. Фодором та інженером Е. Егреші, став також ілюстрацією обкладинки «Народного календаря «Просвѣты» (1928 р.). Архітектурний комплекс складається з двох будівель — Народного Дому і кінотеатру «Уранія». Графічне втілення обкладинки зроблене у стилістиці «мистецтво і ремесло», де поєднуються зображення архітектури й орнаментика при загальній центровій осьовій композиції.

Найяскравішими прикладами оформлення, де використано архітектурно-сюжетні ілюстрації, є обкладинки видань «Календар Благовѣстника» (1941 р.) (рис. 6), «Карпато-русскій земледѣльській календарь» (1925 р.) (рис. 7), «Календар Благовѣстника» (1942 р.) (рис. 8) тощо. Архітектурно-сюжетні малюнки вибудовують симетричну композицію навколо осі, що повторюють частину іконостасу. На обкладинці «Календар Благовѣстника» (1941 р.) у правому

нижньому кутку є чіткий підпис «Йосиф Бокшай 1935». Й. Бокшай — син священника, тому зробив чимало робіт на релігійну тематику: «Поклоніння пастирів» (1920-1922); «Христос серед народу» (1926), «Христос серед дітей» (1935) та ін. Його фрески і вівтарний живопис можна побачити у багатьох церквах Закарпаття, Словаччини та Угорщини. На обкладинці аналізованого видання — три релігійні малюнки (у верхній частині та по боках) і вид Ужгорода. Простір навколо малюнків щедро прикрашено орнаментом. Верхній сюжет вписаний в арку. На ньому зображено фігури Христа (по центру), Св. Василя Великого, Святого священномученика Йосафата (по боках на колінах перед Христом, що благословляє). Дещо незвичною і трохи чужорідною виглядає центрова шрифтова композиція. Слово «КАЛЕНДАР» підтримує загальну симетрію, тоді як слово «БЛАГОВѢСТНИКА», розташоване по діагоналі, порушує загальну концепцію. Наступного 1942-го року видання змінило обкладинку, але композиційний принцип симетрії залишився. Такий підхід до оформлення обкладинки «Календаря Благовѣстника» (симетрія та підбір ілюстрацій, як у вівтаря) може пояснюватися тим, що названі періодичні видання друкувалися у «Книгопечатни і видавництви оо. Василян в Ужгороді», де видавалося багато духовної літератури та журналів, зокрема «Календар Благовѣстника», «Календар серця Христового» тощо.

«Карпато-русскій земледѣльській календарь» (1925) також вирізняється серед видань напрямку «мистецтво і ремесло» архітектурно-сюжетним і орнаментальним багатством. Релігійні ілюстрації, зображення церков Ужгорода розташовані навколо своєрідного згортку, де написано текст обкладинки. Слова акуратно вирівняні до рисунку зображеного аркуша, а сам аркуш органічно заповнює простір між ілюстраціями. На загал композиція сприймається дуже цільно та органічно.

В обкладинках видань релігійного та медичного напрямків «Календар Благовѣстника» (1934) (рис. 12), «Календар Благовѣстника» (1935) (рис. 9), «Календар Серця Христового» (1944) (рис. 11), «Народное здравіє» (1928) (рис. 13) поєднано портрети, орнаменти та різного роду символічні ілюстрації.

На обкладинці «Календар Благовѣстника» 1934 р. по центру зображений Христос, оповитий орнаментом. У чотирьох побічних колах — різні символи християнства. У верхньому лівому колі — пелікан — символ Ісуса Христа у Пресвятії Євхаристії, з іншого боку навпроти — чаша — традиційна літургійна посудина, з якою пов'язане Святе Причастя. Внизу зліва зображений вогненний стовп — символ героїчної любові Святого Василя Великого до Бога і ближнього. Навпроти зображені перехрещені сокира та архієрейський жезл на фоні вогню, що теж можуть бути знаками Василіанського Чину. Обкладинка зроблена у двох кольорах — чорному та червоному.

У виданнях «Календар Благовѣстника» 1939 р (рис. 10) і «Календар Серця Христового» 1944 р. однакове оформлення з тією лише різницею, що «Календар серця Христового», крім двох персонажів по боках Святого Василя Великого та Святого Йосафата, доповнений центровим головним портретом Христа. Обидва видання мають центрове вирівнювання, у назвах використані різні шрифти: у варіанті «Календар Серця Христового» — один шрифт прямого накреслення, без засічок; у «Календарі Благовѣстника» — три зразки шрифтів (антиквеного

Рис. 1. "Календар Провіта", 1934, рік видання 12-ий.

Рис. 2. "Народный Календар на переступный рік", 1932, рочник 64-й.

Рис. 3. "Юбилейный иллюстрированный календарь на переступный рок", 1928, рок видання 60-ый.

Рис. 4. "Народный Календарь", 1944.

Рис. 5. "Народный Календар "Просвѣты", 1928, рѣчник VI.

Рис. 6. "Календар "Благовѣстника", 1941.

Рис. 7. "Карпато-русскаї земледельскїй Календарь", 1925.

Рис. 8. "Календар "Благовѣстника", 1942.

типу, гротесковий та яскраво виражений російський декоративний друкарський шрифт XIX ст.)

Автором обкладинки «Календаря Благовістника» (1935) є **Василь Костянтинович Королів (Старий)** (1879-1941) — український громадський діяч, письменник, видавець і маляр, один із засновників Української Центральної ради. У 1919 р. входив до складу української дипломатичної місії у Празі. На еміграції жив у Чехословаччині. Знаний своїми малярськими творами, зокрема іконами, написаними для церков Закарпаття. Підпис художника чітко прописаний у нижньому правому кутку обкладинки. В аналізованому творі В. Королів вдало поєднав свою релігійну освіту (навчався у Полтавській духовній семінарії) та мистецький талант. Центральний портрет зображає Христа в складній за окресленням рамці, внутрішня частина якої має дуже своєрідні та непрості обриси. Риси казкаря В. Королів відобразив в орнаменті. Неординарна обкладинка «Календаря Благовістника» має певні риси і символічного оформлення, зокрема у тератологічному візерунку використано символ — рибу. «З часів глибокої давнини риба асоціювалась із Вчителями, світовими Спасителями, праотцями, мудрістю. До символу риби мають стосунок індуїстський Вішну, єгипетський Гор, халдейський Оаннес, а також Христос». У **ранньому християнстві** риба як символ Христа була прийнята багатьма Отцями церкви. Знак риби був першою монограмою Христа. Потайне грецьке ім'я Ісуса означає «риба». Саме брати-рибалки стали першими учнями Ісуса, який сказав їм, що вони будуть «ловцями людей» [10]. Ще одним символом в аналізованому орнаменті є серце, яке «... вважається символом любові. У Святому Письмі серце займає одне з центральних місць, йому приписують повноту духовного життя. Серце є вихідним пунктом всього доброго і злого у словах, думках і вчинках людей, воно підтримує енергію сил душі і тіла. Серце Христове було повнотою благородних і святих почуттів, яке було повне надприродної любові до всього створеного світу» [3]. На обкладинці «Календаря Благовістника» бачимо також знак сонця, закладений у деталі декоративної рамки. «Сонце — як центр і основа небесного простору — є носієм світла і життя. Бог — це світло, і тому сонце є символом Бога. В наших літургійних молитвах ми часто звертаємося до Христа як до Сонця-Правди» [11].

«Народное здравіє». «Народное здравіє» — двомовне (українсько-угорське) медичне видання, у якому для символічного представлення свого медичного напрямку використано зображення грецької богині здоров'я Гігієї. В центрі зображена молода дівчина, що тримає в руках чашу, з якої годує змью (емблему медицини). На загал композиція підпорядкована центральному осьовому вирівнюванню. З обох боків ілюстрації вертикально розташовано орнамент.

Висновки. На основі аналізу оформлення обкладинок періодичних видань Закарпаття початку XX століття можна зробити висновок, що напрямок «мистецтво і ремесло» для закарпатської періодики досліджуваного періоду був визначальним. Основні риси напрямку «мистецтво і ремесло» — структурована орнаментальна рамка, тонування фону — чіткo витримані при оформленні часописів. Єдина особливість — це наявність у деяких зразках сюжетного наповнення зображень. Статичність і монументальність журнальних (та календарних) обкладинок досягалася за рахунок масивних декоративних елементів. Художню цінність

Рис. 9. «Календар «Благовістника», 1935, рік видання 9-ий.

видань підвищили художники В. Королів (Старий), Й. Бокшай, М. Кричевський, які були авторами дизайну обкладинок аналізованих часописів.

Література:

1. Бхаскаран Л. Дизайн и время / Лакшми Бхаскаран. — М.: Арт-родник, 2006. — 256 с.
2. Лаврентьев А.Н. Квинтессенция ар-деко [Електронний ресурс] / Александр Николаевич Лаврентьев // Режим доступу: <http://kak.ru/columns/stengaz/a5178/i/banners/45-46/45-46.swf>
3. Проповідь Владики Ігоря на свято Христа Чоловіколюбця [Електронний ресурс]. Собор св. Юра, 04.07.2008. Режим доступу: http://www.ugcc.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1117&Itemid=41
4. Рожнова О.И. История журнального дизайна / Ольга Игоревна Рожнова — М.: ИД «Университетская книга», 2009. — 272 с.
5. Серов С.И. Стиль в графическом дизайне. 60-80-е гг. / Сергей Иванович Серов — М.: ВНИИТЭ, 1991. — 116 с.
6. Серов С.И. На новой волне [Електронний ресурс] / Сергей Иванович Серов // Режим доступу: <http://kak.ru/columns/serov/a2861/>
7. Серов С.И. Свет постмодернизма [Електронний ресурс] / Сергей Иванович Серов // Режим доступу: <http://kak.ru/columns/serov/a2812/>
8. Heller S. Graphic Style: from Victorian to Post Modern / Steven Heller, Seymour Chwast. — New York: Harry N. Abrams, Inc., 1988. — 240 p.
9. Hollis R. Graphic Design. A Concise History / Richard Hollis. London: Thames & Hudson, 2001. — 224 p.
10. Риби. Міфи. Поезія // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.newacropolis.org.ua/ua/interesting/symbols/?DETAIL=3214>
11. Свят-вечір (символіка святвечірньої проскомидії) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/?pageid=515>

Рис. 10. "Календар "Благовѣстника", 1939, рѣчник 13-ый.

Рис. 11. "Календарь Сердця Христоваго", 1944, рѣк выдання XVII-ый.

Рис. 12. "Календар "Благовѣстника", 1934, рѣк выданя 8-ый.

Рис. 13. "Народное здравіе", 1928, мартъ, годъ изданія II, № 3.